

Orcagna (Segona meitat s.XIV) - Florència - Santa Croce

EL DIABLE FEINER I DESTRUCTOR: UNA LLEGENDA IGUALADINA I ODENENCA

JOSEP ROMEU I FIGUERAS

A Josep M. Pujol

A les pàgines següents em proposo estudiar una llegenda local sobre el diable recordada especialment per l'escriptura i més o menys precisada per la tradició oral d'Igualada i, en menor grau, pel que sembla, per la d'Òdena (Anoia). Té de singular el protagonisme del diable feiner i finalment destructor a causa del dessecament sobtat i violent d'un llac o d'una extensa llacuna o estany, a l'antiga Conca d'Òdena. No n'he sabut trobar paral·lelismes folklòrics i penso que, per això mateix, pot ésser útil divulgar-ne la coneixença.

LES VERSIONS

Llevat de la versió D, totes les altres procedeixen de fonts escrites. Haig de fer constar, tanmateix, que no he tingut èxit en el rastreig de dades sobre la llegenda que he fet en la premsa local igualadina i comarcal.

Indico per majúscules les set versions que conec del relat, les descriu i en faig constar l'època de publicació o de recollida.

Versió A. De 1884.¹ Titulada *Origen d'Igualada*. Comunicada a l'autor del treball ara

1. Ll. MARSANS SOLÀ "Tradicions", dins *Ateneo Igualadí de la Classe Obrera. Composicions premiades en lo certament de 1883*, Igualada: M. Abadal, 1884, p. 76-78.

mateix indicat per un home vell que vivia en un mas dels voltants d'Igualada, l'hivern de 1880.

L'escut de la població té pintades unes aigües a la part inferior en record de quan el lloc era un estany d'aigua estès arreu fins al dessota del turó d'Òdena. Diuen —i això és un conte tan sols, remarcava el vell— que un dimoni sortit de l'infern va anar a casa d'un propietari a demanar feina. El diable va posar una condició: si arribava el punt que l'amo ja no tenia treball per donar-li, la propietat seria per a ell, però si es cansava de fer feina, esdevindria el seu esclau. Acceptat el pacte, el diable amb una celeritat sorprenent anava endegant totes les feines que li exigia l'amo, una de les qual consistí a treure totes les pedres que barraven un estany immediat i posar-les damunt la muntanya dels Tres Mollons, que miren cap a Igualada. Tot seguit, el diable va preguntar a l'amo si tenia més feina a encomanar-li i, en respondre aquest que no, agafà el terratinent i se l'emportà a l'infern. Amb la dessecació de l'estany, els d'Òdena van començar a edificar cases en l'eminència on és ara el poble.

El transcriptor d'aquesta versió es pregunta si la llegenda té fonament, atès que, com diu l'historiador Gomis,² el primer nom conegut d'Igualada és Aqualata, és a dir, aigua ampla. A més, en diversos indrets de la comarca abunden

2. Vegeu *infra*, nota 13.

els fòssils marins, excepte a l'altura d'Òdena, per tal com l'aigua de la llacuna ho cobria tot, llevat del turó de l'esmentat poble.

Retindrem d'aquesta versió els temes següents: el dimoni extremadament feiner, el pacte amb l'amo, l'assecament de l'estany, vagament situat i estès al dessota del turó d'Òdena, la sostracció de les pedres d'un extrem i el munt format per elles, o sigui, la muntanya dels Tres Mollons, en la qual s'alcen tres roques verticals a l'extrem, i l'incompliment del pacte perquè el terratinent no té més feina a manar al diable, que se l'enduu a l'infern.

L'autor hi afegeix com a punt de referència el motiu de les aigües de l'escut d'Igualada, l'etimologia de la població i els fòssils trobats en aquestes contrades anoiènques.

Versió B. De 1891. Text en nota explicativa d'un tractat d'heràldica sobre l'escut d'Igualada.³ L'autor no dona el nom del comunicant de la versió ni el lloc de recollida; sols indica que és ben coneguda.

Segons tradició, quan Igualada encara no existia perquè tot el terme era un estany, al castell d'Òdena vivia un home ric, gran terratinent i avar. Un dia, el dimoni en figura d'home malaltís el temptà amb el pretext de demanar-li feina, i li proposà un pacte segons el qual ell, el diable, s'oferia a llogar-se al senyor per a totes les feines que convinguessin, de manera que, si es cansava de treballar abans que el senyor deixés de donar-li feina, seria el seu esclau, però si el terratinent l'acabava i ell encara n'exigís més, aleshores el diable seria l'amo i senyor i el faria el seu esclau. L'home ric, veient el vell tan des-

valgut i mogut per la cobdícia, acceptà el pacte. Des d'aquell moment, el diable anava enllestint amb una promptitud extraordinària tot el que l'amo li manava, i l'urgia constantment perquè n'hi donés més i més, fins al punt que el senyor ja no va saber al final què li podia manar. Però se li acudí *in extremis* ordenar-li que buidés un gran estany proper, "rodejat de montanyes". El dimoni hi anà amb un "magall" i diuen que a mitjanit tot el terme d'Òdena tremolava amb un gran terratrèmol i un soroll espantós d'aigua, que semblava talment la fi del món. L'endemà, el mal ric i tots els qui habitaven el castell veieren que "una de les montanyes" que envoltaven l'estany havia caigut feta trossos i que el llac s'havia assecat. El diable tornà a anar a l'amo i li demanà més feina encara. L'home, esfereït, hagué de confessar que ja no en tenia, de manera que el Maligne se l'endugué a l'infern.

L'autor recull i conta la narració a propòsit del seu llibre on estudia l'escut d'Igualada i les aigües que hi figuren en la base, i fa constar el precedent geològic i el primer poblament de la ciutat.

La versió conté els temes significatius del diable excepcionalment feiner, la seva figura de vell desvalgut, el pacte amb l'home ric i avar resident a Òdena, l'assecament de l'estany pel diable proveït d'un "magall" en un lloc proper però no determinat i el trencament del pacte per incompliment de l'amo, que ja no té feines per manar i a qui el diable s'emporta a l'infern. Hom no concreta quina és i quines són la "muntanya" o les "montanyes" que rodegen l'estany i la que s'enfonsa. No hi ha precisions sobre l'orografia i sobre altres topònims de la comarca, excepte Òdena i Aqualata. Notem que el relat se situa a Òdena i s'hi desenvolupa per tal com allò que interessa és la naixença de la primitiva Aqualata, és a dir, Igualada, poblada en els seus orígens per naturals d'aquell poble, precisament en una visió ingènua de l'històric i antic domini eclesiàstic i la senyoria d'Òdena damunt d'Igualada.

Versió C. De 1927. Amb el títol *El dimoni i*

3. J. PUIGGARÍ, *L'escut heràldic d'Igualada*, Barcelona: Impremta La Catalana, 1891, p. 6, nota 1.

l'home avar, procedeix d'un recull inèdit de llegendes de la comarca igualadina. La font, confessada, és la indicada versió B.⁴

En temps prehistòrics vivia al castell d'Òdena un terratinent ric i avar. El dimoni, en figura d'home malaltís, el temptà, demanant-li feina i dient-li que, si ell es cansava de treballar ans que el terratinent acabés la feina, seria el seu esclau, però que, si l'acabava abans que ell perdés les ganes de treballar, l'amo terratinent seria l'esclau seu. L'home ric i avar, que el veié tan desvalgut i que fou empès per la cobdícia, clogué el pacte i obligà el vell a realitzar moltíssimes i pesades feines, que el diable enllestia amb una gran facilitat i promptament. Arribat el moment que l'amo no sabé què fer-li fer, se li acudí que dessequés un estany proper. El diable agafa un "magall" (cf. versió B) i se'n va. Conten que, al punt de la mitjanit, tot el terme d'Òdena tremolava i se sentia un terratrèmol i un soroll d'aigua espantós. L'endemà, el mal ric i els altres del castell veieren que "una de les muntanyes" que envoltaven l'estany s'havia estimbat i que l'estany era sec. Aparegué aleshores el diable i demanà a l'amo si tenia més feina a manar-li i, en dir-li aquest que no, se l'emportà a l'infern. Poc després, en l'estany dessecat es començaren a edificar les primeres cases d'Igualada.

Pel fet d'ésser pràcticament còpia de la versió B, la temàtica de C és, naturalment, la mateixa, llevat del final, on no es parla d'Aqualata en concret ni del repoblament d'Igualada pels odenencs.

Els autors indiquen en nota manuscrita que aquesta llegenda és "Popular i conegudíssima".

Versió D. Recollida per mi de diverses persones a Igualada, a mitjan anys quaranta. Ve a ésser la síntesi

4. G. CASTELLÀ I RAICH i Mn. AMENÓS ROCA. *De la comarca igualadina*, p. 2-3. Recull inèdit del qual he vist fotocòpies, conservat a l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Vegeu J. MASSOT I MUNTANER, "Obra del Cançoner Popular de Catalunya", *Materials*, IV, fascicle I: *Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, fascicle I, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 156-157, referència B-79-XII.

i el resum d'unes quantes comunicacions.

Un propietari rural necessitava algú que li portés la hisenda, que era gran i requeria l'esmerç de molt treball. Se li presentà el diable, i li digué que es faria càrrec de tot, amb la condició que mentre l'amo li manés feina seria el seu servent, però que, si aquest ja no tenia res a ordenar-li i la feina estigués completament enllestida, aleshores li donaria l'ànima; i ho van pactar així. Quan arribà el moment que el terratinent ja no va tenir cap treball a fer-li fer, se li va ocórrer ordenar al diable que dessequés un gran estany que cobria aquella part de la comarca, a l'altura del castell de la Pobla de Claramunt (Anoia), la qual cosa va executar extraient pedres grans i petites i formant amb elles la propera muntanya dels Tres Mollons. Aleshores el propietari ja no va tenir cap més feina a manar-li, i el diable es va emportar la seva ànima a l'infern.

Com a referència habitual, hom adduïa l'escut d'Igualada amb les aigües a la seva part inferior, l'etimologia de la població i l'abundor de fòssils trobats a la Conca d'Òdena.

La temàtica troncal és paral·lela a la de la versió A: el tema del diable feiner i dinàmic, el del pacte romput, el del dessecament de l'estany i el de la formació de la muntanya dels Tres Mollons, tot precisant que els límits laterals de la llacuna eren aquesta muntanya i la del castell de la Pobla de Claramunt. Les al·lusions, més o menys precises, més o menys accidentals a l'escut, l'etimologia i els fòssils eren en la consciència dels enquestats.

Versió E. Publicada el 1988 i titulada *L'Aqualata, llegenda de l'estany igualadí*, la versió és donada en forma de conte literaturitzat.⁵ L'autor no indica d'on ha tret ni de qui sap el relat llegendari.

Molts anys enrere, la muntanya dels Tres Mollons i la del castell de la Pobla de Claramunt

5. A. MONCUNILL I TORRES, *Llegendes de la comarca d'Anoia*, Igualada: 1988, p. 7-18.

estaven unides per un rocam que obstruïa el curs del riu Anoia, de manera que formava un gran estany que s'estenia des de la capella de Sant Procopi, no lluny de la indicada Pobla, fins a Jorba (Anoia). L'embassament donà nom al riu en aquell indret, Aqualata, que vol dir aigua ampla. Tan ampla era allí l'aigua, que cobria el que avui és la part alta d'Igualada fins a les vinyes de Vilanova del Camí (Anoia). Prop de l'estany, en una gran i pròspera masia, vivia un terratinent de gran patrimoni, que tenia tan mal caràcter que havia de viure sol i tothom defugia de llogar-s'hi de mosso, de manera que la propietat anava cada dia pitjor. Desesperat, l'amo va prometre donar-se al diable, si l'ajudava. Se li presentà seguidament el Maligne amb aparença de jornalier i es va oferir a treballar per a ell, ja que era capaç de rendir com a deu mossos. El terratinent va anar posant a prova la capacitat del jornalier, que va complir amb sorprenent rapidesa i eficàcia tots els treballs que li encomanava l'amo. Passada la prova, van formalitzar un pacte, consistent en la signatura d'un document amb la pròpia sang de l'amo, segons el qual el mosso es comprometia a treballar sense parar, sempre que el propietari li manés feina, mentre que l'amo es comprometia a donar-li'n contínuament, però que, si en un moment donat no sabés què fer-li fer, aleshores el mosso diable s'ensenyoriria de la seva ànima. En va el terratinent s'inventava feines difícils i àdhuc aparentment impossibles, que el dimoni les endegava totes amb escreix, fins que se li acudí que dessequés l'estany traient de la base una filera de roques que unia les dues muntanyes indicades i obstruïa el pas de l'aigua. El diable va aconseguir fer-ho en poques hores, a la mitjanit i enmig d'una gran tempesta, de manera que l'aigua de l'estany queia precipitadament per la bretxa que el mosso havia obert. El diable, finalment, es féu amb l'ànima del propietari, que encara ronda. Se la sent com crida pels voltants en nits de maltempada. A la muntanya dels Tres Mollons es veuen tres grans pedres verticals que el Maligne va arrencar

del rocam que aturava l'aigua; d'aquí ve el nom de la muntanya.

Els temes essencials són els que ja coneixem: el diable feiner i prompte, el pacte, aquí de sang, entre el terratinent i l'enemic, resolt a favor d'aquest darrer, l'assecament de l'estany i l'origen de la muntanya dels Tres Mollons. L'autor al·ludeix també a l'etimologia d'Igualada: Aqualata, aigua ampla. Precisa l'extensió de la llacuna, des de la capella de Sant Procopi fins a Jorba, i situa el dessecament en aquell indret, entre la muntanya dels Tres Mollons i la del castell de la Pobla de Claramunt. Hi afegeix el motiu de l'ànima damnada en les nits de tempesta.

Versió F. Titulada *El senyor d'Òdena en mans del diable*, de 1988.⁶ No s'indica el lloc de recollida ni el recitador.

El senyor d'Òdena, la maldat personificada, era, a més, molt avar. El diable, coneixedor d'aquest pecat del poderós senyor, s'hi va oferir com a mosso, disposat a fer tota la feina que se li encomanés. S'hi presentà en la figura d'un ancià xaruc i desvalgut. A canvi dels treballs i si no n'hi manava més, li donaria l'ànima. El senyor d'Òdena, veient-lo tan feble i xacrós, va encarregar al vell els treballs més durs, que no haurien pogut realitzar ni els feiners més conspicus de la Conca d'Òdena, i ell se sortia de tot. Cansat de l'astúcia del diable, el senyor d'Òdena, decidit a sortir airós del pacte, li va manar una feinassa que semblava impossible de realitzar: l'assecament del llac d'Aqualata. Però el diable, enfurismat i a cops de "magall", va enderrocar en poca estona "una de les muntanyes que formaven l'embassament" i l'aigua s'escolà amb rapidesa, "deixant una gran conca que fou habitada més tard pels veïns d'Òdena". Encara avui alguns avis, en dies de molt vent, senten queixar-se, entre les ruïnes del

6. J.V. MESTRE I CASANOVA, *Història del Castell d'Òdena. (Dels orígens al segle XII)*, Òdena: Ajuntament, 1988, p. 237.

castell, l'ànima en pena del senyor d'Òdena.

Versió de la llegenda sens dubte procedent de B (cf. la C), interessada a donar una explicació sobre els primers habitants de la Conca d'Òdena —i, per tant, també d'Igualada—, que foren odenencs, segons que ja feia la versió B.

La temàtica i el contingut se centren en la substitució del terratinent habitual en D, E i G pel senyor d'Òdena, afectat de tots els mals morals, sobretot el d'avarícia; en la vinguda del diable en forma de vell xaruc i desvalgut, però de gran llestesa a fer els treballs més durs que se li manen; en el pacte, indicat ràpidament; en la dessecació del llac d'Aqualata mitjançant l'enderroc d'una muntanya indeterminada i amb un “magall” (cf. versions B i C); en el primer poblament de la Conca d'Òdena, sorgida del buidatge de l'estany —i per tant d'Igualada— fet per gent del poble; i en l'ànima en pena que ronda en dies de vent pels volts del castell en ruïnes (cf. E).

Aquesta versió, hi insisteixo, com B i C, és destinada a explicar la formació de la Conca d'Òdena pel dessecament de l'estany d'Aqualata i la subsequent repoblació per habitants de la localitat, d'acord amb una interpretació ingènua i intuïtiva de la història de la comarca.

Versió G. Publicada el 1994,⁷ en el capítol “Llegendes”. Sense indicació de lloc de recollida ni recitador.

Se suposa que, antigament, un llac cobria la Conca d'Òdena. Segons els relats, el llac no desaparegué fins que el diable no va arrencar les roques que en tancaven el pas a l'estret de Capellades (Anoia) i va deixar escolar l'aigua. Les pedres van ésser llançades pel diable a un costat, formant la muntanya dels Tres Mollons, davant la Pobra de Claramunt. Al·ludeix a l'etimologia d'Igualada,

7. M. TÈRMENS I GRAELLS, *L'Anoia*, Barcelona: Disseny Cultural, 1994, col·lecció “Les Comarques de Catalunya”, 28, p. 70.

Aqualata, que apareix pels volts del segle X, que significa aigua ampla o abundosa, o que designa només un petit eixamplament del riu Anoia, i a l'abundor de restes fòssils marines existents a les serres que encerclen la Conca d'Òdena.

L'autor tracta breument de la nostra llegenda tot sacrificant-ne parts importants de la constitució. Parla del llac que cobria la Conca d'Òdena, del diable, però no del seu antagonista ni de cap pacte ni de la causa del dessecament; erròniament, de l'estret de Capellades com a lloc extrem del llac; de les pedres arrencades d'aquest indret perquè l'aigua s'escolés; de la formació, amb les pedres extretes, de la muntanya dels Tres Mollons, que queden força lluny del lloc suposat. Seguidament, recull els parers que s'han emès històricament sobre l'etimologia d'Igualada, als orígens Aqualata, que significa riu ample o aigua ampla, i la freqüència de fòssils a les serres de la Conca d'Òdena.

La dedicació historiogràfica de l'autor ha fet que intentés més explicar-se racionalment la llegenda que no pas relatar-la amb els detalls que en fan una narració tancada en ella mateixa.

EL DIABLE FEINER I DESTRUCTOR

És el geni protagonista privilegiat de la present llegenda i el factor dinàmic i eficient per excel·lència de la narració.

La concepció del diable no és la mateixa en les teodicees clàssiques —en les quals hi ha ambivalència de bé i de mal en una mateixa deïtat o en un mateix heroi divinitzat— que en les principals teologies monoteïstes en què, com en la cristiana, a través d'un important procés de racionalització, el diable és el Príncep de les Tenebres, l'encarnació del mal, el Maligne o l'Enemic, i la seva alteritat és negativa tant en les seves relacions amb el Suprem com en les que manté amb els humans. Satan provoca la narració, i la manera més intuïtiva i directa d'entendre'l és precisament en els mateixos contextos fabulosos en els quals actua a manera d'actor.

El diable, hi insistim, és l'encarnació singular del principi del mal, i els mots *dimoni* o *dimonis* i l'adjectiu *demoníac* prediquen els éssers sobrenaturals malignes que se li subordinen, mentre que el terme *dèmon* —i l'adjectiu *demònic*— serveix per designar col·lectivament tots els éssers sobrenaturals situats en el “vestíbul de la religió”, que en el folklore narratiu tracten amb els mortals no menys que els dimonis, com són els follets, els menairons i les encantades.⁸

Normalment, el diable emprenedor d'algun treball és un col·lectiu demoníac, no pas un ésser aïllat. L'exponent més conegut del Maligne com a constructor és l'obra frustrada del Pont del Diable, en què intervé una multitud de dimonis i un esdeveniment inesperat fa que el pacte es trenqui a favor dels humans. Els menairons i els diables boets, diminuts dimonis presents en els llocs més inesperats i inversemblants, exigint feina contínuament, i si no se'ls en dóna, es vengen, també són un col·lectiu, bé que a les ordres de l'Enemic.⁹ Però no conec cap narració en què el diable tot sol feinegi i destrueixi promptament i decidida pensant en un pacte del qual ha de sortir ben parat, no pas burlat com de costum. D'aquí prové, doncs, la singularitat de la nostra llegenda.

A l'entorn del pacte, amb les seves premisses

se i conseqüències, es mouen un protagonista, el diable feiner i finalment destructor, i un antagonista essencialment passiu, el terratinent, com a través d'una narració dramàtica amb planteig, nus i desenllaç. Hom dissenya la qüestió prèvia d'una situació de treball intensiu i urgent, de l'entrada en escena del Maligne en figura de jornalero o de vell desvalgut en aparença i del pacte diabòlic, per narrar successivament les feines a què se sotmet l'Enemic i com se'n surt airós amb promptitud, per acabar amb el dessecament de l'estany, empresa difícil i arriscada en grau summe que comporta el triomf del diable, perquè l'amo ja no té més feines a manar-li, i, amb ell, la possessió de l'ànima de l'antagonista, que serà necessàriament errant i damnada segons determinades versions.

EL DESSECAMENT

Podem pensar que el tema s'associa a maresmes i altres terres que havien estat lacustres i pantanoses i que foren buidades d'aigua per intervenció sobrenatural. Però el diable, com a feiner i, sobretot, destructor o, aquí, dessecador, no el trobo enlloc més del folklore europeu, oral o escrit.¹⁰

La teodicea grega reconta un dels treballs d'Hèracles, l'hidra de Lerna, consistent en la dessecació d'un pantà.¹¹ Però en el mite hel·lènic no

8. Vegeu l'interessant treball de J. M. PUJOL, “Variacions sobre el diable”, *Revista d'etnologia de Catalunya*, 4 (febrer de 1994), p. 47, nota 3.

9. Els menairons repeteixen a crits la frase “Què farem, què direm?”, amb distintes variants, una de les quals, en certa manera rimada, fa: “Què farem, mestre, què farem? Què direm? Què hem de dir? O treballem o morir; doneu-nos feina per no patir [...] Què farem, què direm? Volem feina sempre, encara que sigue aspedregar [...]” També els dimonis o diables boiets o boets, de Mallorca i Menorca, tan similars als menairons especialment en la seva enfebrada propensió al treball, criden sovint “Què farem?” o bé exigeixen “Feina, feina!” (Vegeu J. CASANOVA COLL i J. CREUS SAUMELL, *Més ràpids que el llamp, més vius que el foc. Petits éssers fantàstics en l'àmbit lingüístic català*, Ajuntament de Bellpuig: Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000).

10. El professor Josep M. Pujol, a instàncies meves, ha consultat, infructuosament, les obres especialitzades següents: Stith THOMPSON, *Motif-index of folk-literature: A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books and local legends*, Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 1955-1958, 6 vols; J. R. W. SINNINGHE, *Katalog der niederländischen Märchen-, Ursprungssagen-, Sagen- und Legendenvarianten*, Folklore Fellows Communication n° 132, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1943; OSCAR DÄHNHART, *Natursagen: Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden*, Leipzig-Berlin: B. G. Teubner, 1907-1912, 4 vols.; FREDERIC C. TUBACH, *Index exemplorum: A handbook of medieval religious tales*, Folklore Fellows Communications n° 204, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1969.

intervé l'heroi tot sol, que, altrament, és una entitat divinitzada ambivalent, bona i dolenta, que cerca el bé dels humans, no pas llur perdició. Mites així, amb protagonistes divins ambivalents i benefactors, poden, en aquest sentit, tenir reflexos en la transmissió oral europea.

El dessecament és l'aspecte que ha cridat més l'atenció en la narrativa folklòrica igualadina i odenenca per causes geològiques i històriques que tot seguit veurem, en associar la llegenda als orígens remots de la capital de l'Anoia, l'Aqualata d'aigua ampla, a la topografia precisa i a l'orografia. Tot plegat constitueix la plataforma més o menys racional damunt la qual se sosté l'edifici llegendari i la seva memòria.

GEOLOGIA I HISTÒRIA

És evident que el mite d'aquesta llegenda no té el seu origen directe en la geologia i la història de la Conca d'Òdena ni en els orígens d'Aqualata, el riu ample que donà naixença a la seva capital. Però també és evident que, com ja hem apuntat, la constància dels elements que componen la narració a través de la seva tradicionalitat com a relat singular i distintiu, ve reforçada per les dues tradicions objectives que admeten i requereixen científicitat. La llegenda, localista i persistent en un sector més aviat reduït a la comarca anoienca, s'ha anat proveint de referències precises que han despertat sempre l'atenció.

Geològicament, els entesos ens parlen que, durant l'època de l'eocè, la zona del nostre estudi s'havia situat en la ratlla costanera que delimitava el mar que cobria l'actual depressió de l'Ebre i la terra ferma que s'estenia més cap a l'est. Hom creu que les muntanyes de Montserrat no són més que

una enorme acumulació de deixalles al·luvials fossilitzades, expel·lides per la desembocadura d'un antic i desaparegut riu.

Se suposa versemblantment que d'aquest passat costaner, tan remot, a més de la composició dels sòls, n'ha restat una gran diversitat de restes paleontològiques. I, així, totes les serralades que envolten la Conca d'Òdena se'ns ofereixen farcides de restes fòssils de cargols, petxines i altres elements marins. A més, en diferents indrets d'aquesta zona hi ha roca travertínica, amb la qual es van aixecar construccions en blocs, tals com el castell de la Pobla de Claramunt i la majoria dels molins paperers.¹²

D'aquí provenen, doncs, ultra la idea d'estany o llac, que és una noció relacionada amb la història d'Aqualata, els esments de fòssils de què ens parlen les versions A, D, i G.

Històricament, hom ha estudiat l'origen d'Aqualata i la seva etimologia, designant ja sigui el riu ample o l'aigua ampla, ja sigui el nom de la població incipient.

El 1852, Mn. Jaume Gomis i Galtés admetia el nom d'Aqualata com a eixamplament del riu Anoia i com a nom primitiu d'Igualada. I afegia: "*Pero se puede sospechar que el origen del nombre de Igualada proviene de algún extenso lago que en épocas muy lejanas hubiera en este país, como lo persuade la naturaleza del terreno geológicamente considerado.*"¹³

Però no és fins al 1907 i al 1908, amb la *Història d'Igualada* de Mn. Joan Segura, que no hi veiem prou clar. Les conclusions de Mn. Segura són les següents: Aqualata significà originàriament riu ample o aigua ampla i el topònim no era més que una extensió aquosa del riu Anoia en passar per aquell indret; el primer document conservat que en parla és del 987, tot referint-se només

12. Vegeu M. TÉRMENS, *loc. cit.*

13. J. GOMIS Y GALTÉS, dins Dr. D. JUAN PADRÓ Y SERRALS, *La Sagrada imagen del Santo Cristo de Igualada [...], segunda edición, mejorada considerablemente, y aumentada con una extensa descripción de aquella villa por...*, Igualada: J. Jover Serra, 1852, p. 63-64.

11. Cf. P. GRIMAL, *Diccionario de mitología griega y romana*, Barcelona-Buenos Aires-México: Editorial Paidós, 1994,

al riu, però no a la població, inexistent encara. Hom esmenta, el 1059, la consagració d'una cel·la o capella sufragània de Santa Maria prop del riu Aqualata, ja documentada el 1003; no es tracta encara de la població. Fins al 1185 no hi ha constància d'un poblament rural, que hauria començat amb un mas i acabaria amb diversos, en ésser ja consagrada l'església d'Aqualata o del riu del mateix nom l'indicat any 1059. Aquell mateix any 1185, Igualada, en l'aspecte eclesiàstic, s'independitza del senyoriu d'Òdena, que en tenia el domini territorial antic i se n'havia anat emancipant gradualment com a ètnia de forta personalitat. L'indret, la població i el terme, finalment, pertanyien exclusivament al monestir de Sant Cugat del Vallès el 1233, però amb l'existència de documentació anterior, ja des de 1003, referida a aspectes concrets de la relació mútua.¹⁴

No intento, en absolut, parlar suficientment de la història primitiva d'Igualada, sobre la qual hi ha bibliografia actual, que m'estalvio de precisar. Només he volgut fer ressaltar el record de l'origen de la ciutat i, sintèticament, la d'Òdena, com a signes de contradicció que la llegenda que hem estudiat al·ludeix d'una manera o altra. L'etnologia i el folklore van per uns altres camins i exigeixen uns altres enfocaments que no pas els de la història.

14. J. SEGURA, *Història d'Igualada*, 2 vols., Barcelona: E. Subirana, 1907-1908; ed. facsimil, Igualada: Ateneu Igualadí-Serppac, 1978. Vegeu vol. I, p. 18, 21, 23-25, 30, 35, 39-40, 43-44.

JOSEP ROMEU I FIGUERAS (Òdena, 1917) poeta, crític literari i investigador, ha estat professor de literatura catalana a la UAB i professor d'investigació al CSIC. En la recerca, s'ha especialitzat en l'estudi i el llegendari populars, el folklore, la cançonística medieval i renaixentista i, d'una manera particular, el teatre català antic. La seva poesia s'agrupa a *Tots els poemes* (1993), *Temps* (1995) i *Versos a mitja veu* (2000).

